

М.А. Охріменко

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ ПЕРСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ЕМОТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Перська лексикографічна та фразеографічна традиції мають багатовікову історію. В Ісламській Республіці Іран, а також за її межами було видано велику кількість словників різного типу, обсягу та призначення. Зрозуміло, що далеко не всі наявні на сьогодні двомовні словники із залученням перської мови відповідають сучасним вимогам. Окрім того, значно менше зроблено у сфері укладання галузевих і термінологічних словників. Саме тому персько-український словник емотивної фразеології постає як цікава фразеографічна праця, оскільки на сьогодні в сучасному мовознавстві одним із пріоритетних напрямків лінгвістичних досліджень можна назвати вивчення зв'язку мови з емоційною сферою людини.

У фразеології будь-якої мови віддзеркалюються ціннісні характеристики епохи, суспільства, людини, її внутрішнього світу, почуттів та емоцій. Емотивна фразеологія як сукупність фразеологічних одиниць номінує емоції, виражає емоційне ставлення та емоційний стан людини.

Групу фразеологічних одиниць, що позначають емоції людини, для персько-українського словника було обрано не випадково, оскільки, по-перше, власне фразеологічні одиниці характеризують появу внутрішнього емоційного життя людини, по-друге, саме ця група фразеологізмів фіксує базові емоції і допомагає зрозуміти, як саме активізуються, виявляються і переживаються емоції, а також які функції виконує кожна з них на прикладі фразеологічних одиниць.

На нашу думку, найбільш яскраво та образно емоції репрезентуються фразеологічними одиницями мови, оскільки фразеологія надає мовленню особливої експресії і неповторного національного колориту. Більшість фразеологізмів позначає ті самі поняття, що можуть бути передані словами або описовими конструкціями. Проте фразеологічні одиниці відрізняються від синонімічних слів або описових зворотів нюансами значення і, головним чином, експресією.

Емоції – частина природного життя людини, вони універсальні і притаманні усім культурам. Виокремлюються фундаментальні емоції, кількість яких (інвентар) різниться в наукових школах. Визнається, що всі емоції конституюються соціокультурними параметрами, тому, крім універсальних емоційних переживань, спостерігаються і специфічні для певної культури емоції. Культура знаходить своє відображення в мові, а оскільки емоції – це складник культури будь-якого народу, то вони обов'язково концептуалізуються і вербалізуються у мові.

Для нашого словника (який постає як частина дисертаційного дослідження) ми обрали базові емоції, найбільш характерні для фразеологічних систем сучасних перської та української мов, а саме: “Нейтральні емоції” (“Спокій”, “Байдужість”), “Позитивні емоції” (“Зацікавленість”, “Радість”, “Захоплення”, “Задоволення”, “Закоханість”, “Щастя”, “Бажання”, “Гордість”), “Негативні емоції” (“Гнів”, “Горе / смуток / печаль”, “Сором / сором'язливість”, “Страх”, “Тривога / хвилювання” “Відраза”, “Образа / зневага”, “Жаль / співчуття”, “Ненависть”, “Сумнів”, “Злість”, “Нетерпіння”, “Незадоволення”) і “Біполярні (двовалентні) емоції” (“Здивування”, “Сміх”).

Укладений нами персько-український словник [Охріменко 2011] містить близько 1800 найуживаніших фразеологізмів перської мови, висловів прислівно-приказкового типу, а також афоризмів на позначення емоцій людини, до більшості з яких наводяться ілюстративні приклади з художньої літератури і (або) фразеографічних джерел.

Для добору й систематизації фразеологічного матеріалу широко використовувалися видані в Ісламській Республіці Іран і Росії фразеологічні словники. За основу нашого словника ми взяли фарсі-російський фразеологічний словник Г.С. Голевої [Голева 2000]. Проте ми значно розширили матеріал емотивних фразеологічних одиниць перської мови за рахунок інших фразео- та лексикографічних джерел, виданих в Ірані та за його межами.

Ми намагалися якнайоб'єктивніше передати українською мовою образність, культурно-національну специфіку й колорит кожної перської фразеологічної одиниці на позначення емоцій.

Фразеологічні одиниці на позначення емоцій людини становлять численну, частовживану й типову для перської та української мов групи стійких зворотів, які вирізняються розвиненою системою значень, образів і засобів вираження.

Одразу хотілося б зазначити, що до цього часу неузгодженою залишається термінологія сфери фразеології як перської, так і української мов, зокрема найменування її об'єкта. Певною мірою це спричинено авторським розумінням обсягу фразеології як дисципліни, а також розумінням особливостей різних груп її одиниць. Для нас об'єкт фразеології становлять семантично перетворені стійкі сполучення слів і речення, що характеризуються сталістю лексичного складу та структури, цілісністю загального значення, відтворюваністю як готових мовних одиниць, що закріплені узусом уживання.

Більшість дослідників виділяють семантичну ознаку як основну ознаку фразеологічної одиниці. Проте відомо, що фразеологічною цілісністю володіють не лише фразеологізми, а й вільні словосполучення. У процесі фразеологізації відбувається семантичне перетворення, в ході якого план змісту і план вираження не збігаються. Наявність такого перетворення спричиняє перехід вільного словосполучення до розряду фразеологічних одиниць і надає цій одиниці фразеологічної стійкості. Під фразеологізацією ми розуміємо процес семантичного перетворення, що спричиняє формування якісно нових одиниць мови. Семантичне перетворення, таким чином, постає як основна ознака фразеологічних одиниць перської та української мов, що дозволяє відмежувати їх від стійких нефразеологічних зворотів.

Наведені вище теоретичні положення, а також зібраний у ході дослідження фактичний фразеографічний матеріал дозволяють нам визначити, з яких саме структурних розрядів фразеологізмів складається наш словник. Він містить декілька груп емотивних фразеологічних одиниць, об'єднаних загальним компонентом значення "відчувати той чи інший емоційний стан", "перебувати в тому чи іншому емоційному стані". Ми виокремлюємо такі групи фразеологізмів:

1. Фразеологічні одиниці з односторонньою взаємозалежністю значення компонентів, наприклад: перс. *بختش باز شد* – вона знайшла своє щастя, вона влаштувала свою долю (букв. "її щастя відкрилося").

2. Фразеологічні одиниці з двосторонньою взаємозалежністю значення компонентів, наприклад: перс. *آنگشت به (توی) شیر کسی زدن* – сіяти сварку (букв. "класти свій палець у чийсь молоко").

3. Компаративні фразеологічні одиниці, або образні фразеологічні порівняння, наприклад: перс. *مثل خروس جنگی* – як бойовий півень (про дратівливу, скандальну людину).

До фразеологічного корпусу мови входять не всі образні порівняння, а лише ті з них, у яких порівняльний компонент виступає як еталон якості або характеристики, що приписується суб'єкту, в результаті чого цей компонент, як і все словосполучення, набуває узагальнюючого значення. Цей процес супроводжується частковою втратою порівняльного значення словосполучень, у чому й полягає принципова відмінність компаративних ФО від образних нефразеологічних порівнянь.

4. Вислови прислівного або приказкового типу, наприклад: перс. هر جا خرس است، جای ترس است – *де ведмідь, там місце страху* (сторонися жорстоких, насильників, божевільних), تا غم نخوری به غمخواری نرسی – *доки сам не відчуєш горя, не навчишся співчувати іншим*. Для таких висловів характерне ситуативне розширення змісту словосполучення. Прислів'я в обох мовах мають, як правило, узагальнюючий зміст, проте це не позбавляє їх можливості виражати емоційні стани. Для подібних висловів характерне вираження стану загалом, без конкретизації його інтенсивності.

5. Крилаті вислови й афоризми, наприклад: перс. هر که دل پیش دلبری دارد ریش در دست دیگری دارد – *кожний, чиє серце належить коханій, тримає свою бороду в її руці* (Сааді). Класична перська поезія принесла іраномовним народам великий спадок афоризмів-віршів, які в наші дні сприймаються як римовані народні вислови або навіть прислів'я і приказки. Вони прикрашають мову і настільки органічно вплелися в неї, що сучасні фразеологічні словники фарсі звичайно наводять їх без посилань на поетів, які дали їм життя. Більшість таких афоризмів належать Сааді, Хафізу, Моулаві, Фірдоусі і Нізамі. До нашого словника включено такі фразеологізми з посиланням на ім'я поета.

Емотивні фразеологічні одиниці формуються в чотири основні класи емоцій людини, які виокремлюються відповідно до шкали “нейтральне / позитивне / негативне / біполярне”.

Кожний виокремлений нами фразеосемантичний клас структурується фразеосемантичними групами, що об'єднуються на основі інтегральної ознаки, яка належить нижчому абстрактному рівню. Усього ми виокремили двадцять п'ять груп, які склали основу нашої класифікації: “Нейтральні емоції” (“Спокій”, “Байдужість”), “Позитивні емоції” (“Зацікавленість”, “Радість”, “Захоплення”, “Задоволення”, “Закоханість”, “Щастя”, “Бажання”, “Гордість”), “Негативні емоції” (“Гнів”, “Горе / смуток / печаль”, “Сором / сором'язливість”, “Страх”, “Тривога / хвилювання” “Відраза”, “Образа / зневага”, “Жаль / співчуття”, “Ненавість”, “Сумнів”, “Злість”, “Нетерпіння”, “Незадоволення”) і “Біполярні (двовалентні) емоції” (“Здивування”, “Сміх”).

Фразеосемантичні групи можуть будуватися як на основі однієї інтегральної семи, так і внаслідок широкого семантичного обсягу представлені в ній якості, на основі декількох інтегральних сем, оскільки багато емоцій людини важко розмежувати через їхню онтологічну схожість.

Кожна фразеосемантична група формує фразеологічні одиниці, які за своїми структурно-граматичними й семантичними особливостями поділяються на чотири фразеосемантичні розряди:

1. “Характеристика психоемоційного стану людини”. До цього розряду належать ФО на позначення емоцій людини, семантика яких описує психічний стан та емоції людини, які переживає суб'єкт як у момент мовлення, так і ті, що були пережиті ним у минулому. Тобто такі ФО, що характеризують емоційний стан людини як такий, наприклад: перс. دلم آب می شود – *я згораю від нетерпіння, я томлюся в очікуванні* (букв. “серце плавиться”).

2. “Поведінка людини як показник її психоемоційного стану”. Цей розряд формують ФО на позначення емоцій людини, що кодують поведінку людини, наприклад: перс. پاشنه دهانش را کشیده اند – *він свариться на чому світ стоїть* (надзвичайно злий). Під поведінкою людини ми розуміємо спосіб її дій (у тому числі й стосовно іншої людини), а також власне дії і вчинки. У цьому розряді виокремлюються і так звані жестові ФО, тобто такі, що описують рухи людського тіла, які також постають “сигналізаторами” емоційного стану людини, наприклад: перс. آه از نهادش بر آمد – *глибоке горе охопило його* (букв. “вирвалося важке зітхання з грудей”).

3. “Мовлення людини як показник її психоемоційного стану”. Цей розряд складають вигуківі ФО, які виконують у мові емотивну функцію безпосередньо, тобто в “чистому вигляді”, і фразеорефлекси, тобто вербальні реакції мовця на різні ситуації, наприклад: перс. خفه شو! خفتان بگیر! خفه خون بگیر – *замовкни! стули пельку! (букв. “задушися! задушися кров'ю!”)*. Невелика частка ФО на позначення емоцій людини в цьому розряді

належить приказкам, які людина також використовує у своєму мовленні як спосіб вираження своїх емоцій або емоційної оцінки, наприклад: перс. *ای فلک به همه منقل دادی، به ما کلی* – *О небо, усім ти дарувало мангал, а мені глиняну піч!* (гніваються, коли не щастить).

4. “Психоемоційний стан людини як результат впливу іншого суб’єкта або об’єкта”. Цей розряд об’єднує ФО на позначення емоцій людини, що одночасно позначають і причину їхнього виникнення. Це може бути як інший суб’єкт, так і інший об’єкт (наприклад, пісня, новина, звук тощо), що цілеспрямовано або мимовільно впливають (вплинули) на людину, наприклад: перс. *ضرب دستی نمایندن به کسی* – *залякувати когонебудь, тримати у страху* (букв. “показувати силу своїх кулаків”).

Оформлення реєстрової одиниці становить одне зі складних питань укладання фразеологічного словника. Реєстрова одиниця оформляється у вихідній формі, яка у фразеологізмах визначається передусім її співвіднесеністю з тією чи іншою частиною мови, що забезпечується, як правило, опорним компонентом, який і визначає цю співвіднесеність.

У словнику відображено одну зі специфічних особливостей фразеологізмів як одиниць мови – варіантність, тобто видозміни фразеологічних одиниць, що полягають у можливості взаємозамінності їхніх компонентів іншими словами або формами при збереженні семантики всієї одиниці. У словнику наводиться найбільш уживана форма фразеологічної одиниці. Усі варіанти подаються у круглих дужках біля основного компонента.

До кожної реєстрової фразеологічної одиниці подається семантична характеристика, тобто буквальний переклад українською мовою, окрім того, ми пропонуємо переклад описовий, що розкриває образну основу фразеологізму. Далі, якщо це необхідно, йдуть етимологічні й лінгвокраїнознавчі коментарі, необхідні історичні довідки, тлумачення побутових реалій, посилання на народні повір’я і прикмети, байки, міфи й легенди, відомі поетичні афоризми. Далі подано ілюстративні приклади з перекладом українською мовою і зазначенням джерела. Такі приклади дають можливість наочно представити функціонування фразеологічної одиниці в живому повсякденному мовленні іранців. І завершують інформацію про фразеологізм підбір можливих відповідників в українській мові. До деяких емотивних фразеологізмів перської мови нам не пощастило підібрати відповідного еквівалента. Найчастіше це пов’язано з неможливістю передачі безеквівалентної, реалемної лексики.

Фразеологічні одиниці в реєстрі словника подаються в алфавітному порядку, з урахуванням усіх компонентів, зокрема й факультативних. У кожній фразеосемантичній групі всі фразеологічні одиниці розташовані в алфавітному порядку.

Для більш наочного й повнішого розкриття значення фразеологізму, його синтаксичних зв’язків, функціонування в певному словесному оточенні та з певним стилістичним забарвленням до більшості перських емотивних фразеологічних одиниць подаються ілюстрації – короткі цитати з художніх творів, а також словників із перекладом українською мовою.

З усіх існуючих фразеологічних словників лише фарсі-російський фразеологічний словник Г.С. Голєвої містить ілюстративний матеріал сучасної іранської художньої прози. У нашому персько-українському словнику емотивних фразеологічних одиниць також використовуються приклади зі словників Амір Голі Аміні [Амір Голі Аміні 1960] та А. Ганбарі [Ghanbari 1999].

У словнику цитуються твори сучасних іранських письменників. Список творів, що використовуються у словнику, подано нижче. Ілюстративні приклади подаються з адаптацією: скорочення і пропуски позначаються крапками. Усі переклади українською мовою виконані укладачем пропонованого словника.

Ілюстративні приклади доповнюють основний переклад фразеологічної одиниці, компенсують відносну неповноту цього перекладу, оскільки часом неможливо передбачити й подати усі можливі варіанти перекладу.

Виходячи із завдань двомовного персько-українського словника емотивних фразеологічних одиниць, ми намагалися скласти цілісну картину специфічних образів та уявлень і згрупували перські фразеологічні одиниці у двадцять п'ять груп, відповідно до базових емоцій людини. Таким чином, у словнику застосовується алфавітно-гніздовий принцип розташування матеріалу: фразеологізми подаються у групах відповідно до емоції, що вони позначають, в алфавітному порядку.

Кожна фразеологічна одиниця для більшої наочності виділена більшим шрифтом і курсивом. Повний набір інформації про кожен окремо взятій фразеологічній одиниці такий: ФО і її лексичні та граматичні варіанти, пояснення фразеологічної одиниці українською мовою, буквальний переклад фразеологізму українською мовою, етимологічний коментар (за необхідності), посилання, ілюстративні приклади з перекладом українською мовою, а також можливий відповідник в українській мові.

Пояснення подається курсивом одразу після емотивного фразеологізму, буквальний переклад – у круглих дужках, там само за необхідності подається лінгвокраїнознавчий коментар. Синонімічні фразеологічні одиниці розділяються крапкою з комою.

Афоризми супроводжуються ім'ям поета в круглих дужках.

Для того щоб максимально полегшити читачеві користування словником, допомогти швидко знаходити необхідні фразеологічні одиниці, ми намагалися побудувати словник якомога простіше й забезпечити його мінімумом умовних скорочень і позначень.

Хоча пропонується персько-український словник емотивної фразеології не йде в руслі строго академічної традиції і має скоріше популярний характер, його можна рекомендувати як корисний довідковий посібник, який, ми сподіваємося, посяде гідне місце в ряді навчальної літератури з перської мови. Його можна з цікавістю читати кожного дня або звертатися за необхідності, незалежно від рівня володіння перською мовою. Ми впевнені, що пропонується словник можна з успіхом використовувати як на заняттях у вищих навчальних закладах, так і для самостійного вдосконалення перської мови. Таким чином, персько-український словник емотивної фразеології – це цікавий, зручний і, найголовніше, змістовний словниковий посібник.

Потенційні користувачі словника зможуть знайти для себе інформацію, що знадобиться їм як для самостійного вивчення перської мови, так і для поповнення словникового запасу й розширення світогляду за рахунок нових знань про фразеологію перської мови.

У цілому словник може бути рекомендований широкому колу читачів, оскільки він віддзеркалює сучасну лексику, дає чіткий буквальний і описовий переклади, а також допомагає більше дізнатися про культуру іранського народу. Вдале оформлення словника робить його привабливим і зручним у використанні.

Персько-український словник емотивної фразеології, безумовно, може правити допоміжним засобом при вивченні різних дисциплін навчального циклу у вищих навчальних закладах: перської мови, курсу за вибором із практичних мовних дисциплін, практичного курсу перекладу, порівняльної типології тощо.

Подібні серйозні емотіологічні дослідження із залученням перської і української мов ще лише розпочинаються у вітчизняній фарсистиці. Переконані, що пропонується праця посприє розвитку цього важливого напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

- Амір Голі Аміні 1960. – تهران ۱۳۳۹. فرهنگ عامی یا تفسیر امثال و اصطلاحات زبان پارسی.
Голева Г.С. **Фарси-русский фразеологический словарь**. Москва, 2000.
Охріменко М.А. **Персько-український словник емотивної фразеології**. Київ – Луцьк, 2011.
Ghanbari Abdollah. **English-Persian Dictionary of Proverbs "Rahnama"**. Tehran, 1999.